

गिरीश कर्नाड यांच्या बलि या नाट्यकृतीतील स्त्री जाणवा

डॉ. दयानंद लिंबाजी भोवाळ

(मराठी विभाग प्रमुख)

कला, विज्ञान व वाणिज्य महाविद्यालय, नळदुर्ग, ता. तुळजापूर जि. धाराशिव.

गोषवारा

गिरीश कर्नाड यांच्या नाट्यकृतीतील 'बलि' ह्या नाटकात एका स्त्रीच्या चरित्रावर केंद्रित आहे. या नाटकाच्या माध्यमातून त्यांनी स्त्रीच्या भूमिकेचा गोषवारा केला आहे. 'बलि' हा नाटक स्त्रीच्या व्यक्तिमत्त्वाच्या विविध आवृत्तींच्या दृष्टिने चित्रित करतो आणि तिच्या आत्मवृत्तींच्या विविधतेचा उल्लेख करतो. गिरीश कर्नाड यांनी 'बलि' माध्यमातून समाजातील स्त्रियांच्या भावनांचा अध्ययन केला आणि त्यांच्या जीवनातील विविध पहाटेच्या पारंपारिक नियमांचा सर्वसाधारण सामोरा आणला. कर्नाड

यांनी त्यांची कन्नडमध्ये लिहिलेली नाटके इंग्रजीत अनुवादित केली आहेत. हे नाटक 'कॉक ऑफ' या पुराणकथेवर आधारित आहे 'Doug', ज्याची ओळख त्याला त्याच्या किशोरवयात झाली. हे हिंसा विरुद्ध अहिंसा या थीमशी संबंधित आहे आणि ब्राह्मणवाद विरुद्ध जैन धर्म. आपल्या भारतीयांचे जनक महात्मा गांधी यांना श्रद्धांजली म्हणून हे नाटक मानले जाते. पशू-पक्ष्यांचा बळी देणे ही ब्राह्मण धर्मातील जुनी परंपरा आहे. ते प्राणी देतात आणि पक्षी देवी-देवतांना संतुष्ट करण्यासाठी आणि त्यांना क्षमा करण्यासाठी. बौद्ध आणि जैन धर्म कोणत्याही स्वरूपाच्या हिंसाचाराचा निषेध करतात. नाटककार अहिंसेचा मुद्दा अनोख्या पद्धतीने उचलतात. हा पेपर बाली नाटकातील स्त्रीबद्दल बोलतो, त्याग. पितृसत्ताक नियमांवर प्रश्नचिन्ह उपस्थित करून स्त्रीने स्वतःला मुक्त करणे या संकल्पनेशी संबंधित आहे. धर्माच्या नावाखाली चालणाऱ्या अतार्किक पारंपारिक पितृसत्ताक कृत्यांवर इथली स्त्री आवाज उठवते. ही सामाजिक क्रांतीची जाणीव अत्यंत महत्त्वाचे आहे.

बीजशब्द : खोकला कणीक, ब्राह्मणवाद, अतार्किक परंपरा.

परिचय

'बलि' ह्या नाट्यकृतीतील स्त्री एका व्यक्तिमत्त्वाच्या संघर्षाच्या दृष्टिने तयार केलेला एक अत्यंत महत्त्वपूर्ण नाटक आहे, ज्यात गिरीश कर्नाड यांनी एका स्त्रीच्या जीवनावर जोर दिला आहे. गिरीश कर्नाड यांच्या नाटकातील स्त्रीच्या भूमिकेवर लक्ष

देता यासाठी त्यांनी प्रत्येक विविध प्रसंगात त्याच्या नाटकातील त्यांच्या प्रतिसादाचा प्रतिसाद दिला. गिरीश कर्नाड यांच्या थिएटरमधील कामांमधून दोन उत्कृष्ट गुण दिसून येतात: सतत प्रयोग नाट्यमय स्वरूप आणि त्याच्या समकालीन तसेच सार्वत्रिक मानवी स्थितीशी खोल सहभाग प्रकटीकरण. त्यांची नाटके मानवी मानसिकतेचा आणि त्यांच्या सामाजिक वातावरणाचा कधी कधी त्यांच्या थीमचा शोध घेतात पारंपारिक ऐतिहासिक थीम. त्यांची नाटके परंपरा आणि समकालीन यांच्यातील निरोगी तणाव प्रकट करतात. ही आधुनिक भारतीय नाटकाच्या नेहमीच्या सामाजिक असंबद्धतेची प्रतिक्रिया आहे. गिरीश कर्नाड धार्मिक स्वरूपाच्या सनातनीपणाचे कठोर परिणाम कसे मांडतात याबद्दल हा शोधनिबंध आहे. भारतासारखा बहु-संस्कृती आणि वैविध्यपूर्ण देश. भारतासारख्या देशात, धार्मिक आणि संस्कृतींच्या स्पर्धेत, धार्मिक आणि सांस्कृतिक तणावामुळे समाधानकारक तडजोड अपेक्षित आहे. यावर गिरीश कर्नाड यांचा भर आहे धार्मिक तणाव आणि परिणामी पात्रांची बिघडलेली स्थिती, म्हणून तो तडजोड हे दाखवण्याचा प्रयत्न करतो. कुटुंब आणि समाजात खूप महत्वाचे. विचार आणि मूल्ये पोहोचवण्यासाठी नाटककाराने पात्रांचा वापर केला होता; अशा प्रकारे पात्रांची भाषा एक महत्वाची भूमिका बजावते, कारण ते त्यांच्या भावना, व्यक्तिमत्त्व, पार्श्वभूमी आणि भावनांमधील बदल नाटकातील पात्रे लेखकाच्या कोणत्याही टिप्पण्याशिवाय कथा जगतात आणि प्रेक्षकांना थेट देतात. पात्रांच्या जीवनातील अनुभवांचे सादरीकरण. कर्नाड यांचे अधिक लक्ष ऐतिहासिक कथा, दंतकथा आणि दंतकथा यांचे पुनर्परीक्षण आणि पुनर्वाचन यावर आहे. कर्नाड त्याची स्त्री पात्रे पुन्हा परिभाषित करण्यात यशस्वी होतो. 'डॉल्स हाऊस' मधील हेन्रिक इब्सनच्या डोरा पात्राच्या विपरीत, पती आणि मुलांना सोडून मध्यरात्री घराबाहेर जाण्याचा आमूलाग्र बदलणारा निर्णय, कर्नाडची सर्व पात्रे पुरुष वर्चस्व टिकवून ठेवणाऱ्या सर्व सांस्कृतिक पक्षपातीपणासह सामाजिक संरचनेचा विरोध करतात. त्यांच्या काही नाटकांमध्ये त्यांनी दोन प्रकारच्या पात्रांची ओळख करून दिली आहे.

एक परंपरा प्रतिनिधित्व पितृसत्ताक समाज आणि दुसरा महिला सक्षमीकरणाच्या काळातील 'सुशिक्षित' स्त्रीचे प्रतिनिधित्व करतो. त्याप्रमाणे कर्नाडांच्या नाटकांतील स्त्रिया शब्दांपेक्षा कृतीत अधिक तर्कसंगत असतात. भारतीय संस्कृतीमध्ये प्राचीन काळापासून विविध परंपरा आहेत. इतरही होते सनातनी संस्कृती ज्याने समाजाला वेगवेगळ्या वर्गांमध्ये वेगळे केले आणि त्यापैकी एक महिला होती केवळ पुरुषांच्या अधीनस्थ मानले गेले. दुसरे उदाहरण म्हणजे धर्म. पृथ्वीवरील बहुतेक लोक निष्ठेची शपथ घेतात एका धर्माला किंवा दुसरे, एका देवाला धार्मिक विश्वासांमधील असमंजसपणाचे प्रमाण धर्मानुसार बदलते भारतात तसेच जगभरात, अगदी शिक्षित आणि कर्तृत्ववान लोकही तर्कहीन वागतात. पद्धत धार्मिक विधी आणि कर्मकांडाच्या संदर्भात निर्बुद्ध वर्तनाची हजारो उदाहरणे खूप चांगली होती. भूतकाळातील कारण. समस्या एवढीच आहे की या कारणाचा सध्याच्या वास्तवाशी काही संबंध नाही. असे असंबद्ध पुरुषप्रधान समाजाने स्त्रीवर संस्कार लादले. नाटककाराने आपल्या स्त्री पात्रांचे चित्रण केले त्यांच्या बाली : सॅक्रिफाइस या नाटकात अशा अनुचित धार्मिक कृत्यांविरुद्ध आवाज उठवला. बाली: द सॅक्रिफाइस हे गिरीश कर्नाड यांच्या कन्नड नाटक, हट्टीन हुजा, 1980 चे भाषांतर आहे. 'पिठाच्या कोंबड्याचा' बलिदान आणि चर्चेसाठी अहिंसेचा मुद्दा हाती घेतो. हे नाटक म्हणजे आहिंसा वादी भूमिका व महात्मा गांधींची तत्त्वज्ञान आणि संवेदनशीलता यामुळे त्यांनी अहिंसेचे महत्त्व स्पष्टपणे पाहिले. भारताचे सांस्कृतिक आणि राजकीय अस्तित्व. देवांना पशुबळी अर्पण करण्याची प्रथा निषेधार्ह आहे. हा समज राणी मातेने मांडलेली कल्पना आणि जैन तत्त्व नसलेल्या द्वंद्वतून मांडले आहे. राणीने प्रतिनिधित्व केलेली हिंसा. अर्पण करत राहण्याचा सराव असा संदेश हे नाटक देते पिठापासून बनवलेल्या "सूक्ष्म पुतळ्या", ज्या "जिवंत प्राण्यांसाठी बदलण्यात आल्या होत्या", त्या देखील अप्रिय आहेत आणि असणे

आवश्यक आहे. त्याग केला. प्रत्यक्ष हिंसेची जागा कृतीत हिंसेने घेतली आहे, हे यातून दिसून येते. त्याची थीम प्राप्त झाली आहे. तेराव्या शतकातील कन्नड महाकाव्य यशोधरा चरित जन्ना द्वारे यातून स्पष्ट झाल्याचे दिसून येते.

बलि

गिरीश कर्नाड यांनी 'हंटीनहुंजा' या नाट्यकृतीची निर्मिती १९८० मध्ये केलेली आहे. त्याचे मराठी भाषांतर सरोज देशपांडे यांनी 'बलि' या शीर्षकाने केलेले आहे. या नाट्यकृतीचे भाषांतर २००७ मध्ये झालेले आहे. गिरीश कर्नाडांच्या लोककथात्मक नाट्यकृतीचा अमूल्य ठेवा मराठी साहित्याला या भाषांतरित नाट्यकृतीमुळे प्राप्त झालेला आहे.

'बलि' हे नाटक पौराणिक स्वरूपाचे असले तरी लोककथात्मक मूल्यावर आधारलेले आहे. जैन धर्मीयांची अहिंसावादी भूमिका स्पष्ट करित असताना, महात्मा गांधीजीच्या अहिंसावादी विचारधारेचा प्रभाव भारतीय समाजव्यवस्थेवर कसा झालेला होता. त्यातूनच 'सर्वधर्मसमभाव' या उदात्त मूल्याचा प्रभाव गिरीश कर्नाड यांच्या प्रतिभेवर झालेला होता. कर्नाडांनी 'हिंसा आणि अहिंसा' या दोन ध्रुवातील द्वंद्वत्मकता 'हंटीनहुंजा' या नाटकातून चित्रीत केल्याचे दिसून येते. 'बलि' म्हणजे बळी आणि बळी देणे म्हणजे हिंसा करणे होय. या तत्त्वप्रणालीतून या नाटकातील कथानकाची मांडणी केलेली आहे. त्यामध्ये ब्राह्मण आणि जैन धर्मातील हिंसा आणि अहिंसा या तत्त्वप्रणालीचे लोककथात्मक मूल्यातून विवेचन या नाट्यकृतीमध्ये केलेले आहेत. म्हणून हंटीनहुंजा (बलि) ही भाषांतरित नाट्यकृती महत्त्वाची वाटते, गिरीश कर्नाडांच्या 'हंटीनहुंजा' (बलि) या लोककथात्मक नाट्यकृतीमध्ये जी प्रमुख पात्रे आली आहेत त्यामध्ये राजा, राणी, माहूत आणि राजमाता यांच्यातील अहिंसात्मक आणि हिंसात्मक विषयीची विचारधारा स्पष्ट करित असताना धर्मद्वेष, वर्गद्वेष आणि वर्णद्वेष यांच्यातील संघर्ष लोककथात्मकतेच्या अनुषंगाने स्पष्ट केलेले आहेत. मग तो राजा आणि राणी यांच्यातील संवाद असो किंवा राणी आणि माहूत अथवा राणी व राजमाता यांच्यातील वैचारिक संघर्ष असो, तो स्पष्ट केलेला आहे.

राजा आणि राणी यांच्यामध्ये पती-पत्नीची दृढ प्रेमाची, विश्वासाची, कर्तव्यनिष्ठेची जी पवित्र मूल्ये असतात त्या पवित्र मूल्याचा बळी 'बलि' या नाट्यकृतीमधून स्पष्ट झाल्याचे दिसून येते. राजा आपल्या राणीला 'अमृतमती' या नावाने प्रेमाने साद देत असे. पण दुर्दैवाने स्वरामध्ये बेधुंद होऊन राणी कामतृप्तीसाठी रात्रीच्या वेळी राजमहालातून बाहेर पडते अन् भन्न अशा देवालयात संगीत आणि सुरांमध्ये प्रवीण असलेल्या माहूताच्या कंठातून निघालेल्या गाण्यावर आणि त्याच्या कामुक शरीरयष्टीवर अमृतमती भाळते अन् अनामिकपणे माहूताच्या बाहुपाशामध्ये प्रणयक्रीडा करते अशाप्रकारे 'अमृतमती' ही माहूताच्या प्रणय प्रसंगामुळे खऱ्या अर्थाने तृप्तीमती बनते. या प्रणयप्रसंगामध्ये राणीचा व्यभिचार म्हणावा ? की माहूताचा व्यभिचार म्हणावा ? हा एक वादातीत प्रश्न आहे. कारण जगातल्या कोणत्याही स्त्रीला अपत्यप्राप्तीत जे सुख असते ते अद्वितीय स्वरूपाचे असते. त्यासाठी राणी माहूताकडे आकर्षित होते मग तो व्यभिचारी आहे का? हा प्रश्न नाटककारांनी प्रेक्षक व वाचकावर सोपवल्याचे दिसून येते.

अपर्णा लढेकर गिरीश कर्नाडांच्या एकूण नाट्यकृतीतील 'स्त्री' भावविश्वाविषयी म्हणतात की, "स्त्री शक्तीवर कर्नाडांचा दांडगा विश्वास आहे. तिच्या शक्तीचा शोध घेताना तिच्या दुर्गुणांचा, दुर्बलतेचा आणि तिच्या मनातल्या भीतीचाही ते शोध घेतात. " १. तिच्या मनातल्या श्रद्धेचा, अंधश्रद्धेचा, तिच्या मनांत उचंबळणाऱ्या मातृत्वाचा आणि तिच्या मनात दाटून येणाऱ्या कारुण्याचा वेध कर्नाड अंतरीच्या उमाळ्याने घेतात." अपर्णा लढेकरांनी गिरीश कर्नाडांच्या नाट्यकृतीमध्ये आलेल्या स्त्री संवेदनाचा अत्यंत मार्मिकपणे शोध घेतलेला आहे. कारण त्यांच्या नाट्यकृतीमधून अभिव्यक्त झालेल्या स्त्रीया संवेदनशील आणि सोशिक मनाच्या आहेतच तसेच दुर्गुण आणि दुर्बल मनाच्या देखील आहेत. तारुण्याच्या सळसळत्या वयामध्ये

मातृत्वासाठी एका अंकुराचे बीजारोपण व्हावे अशी आत्मिक आणि शारीरिक अभिलाषा मनामध्ये धारण करून जीवन जगू पाहणारी राणी या त्यांच्या 'बलि' नाट्यकृतीमध्ये व्यक्त केलेली आहे. कारण राजा हा वयाने पोरसवदा आहे आणि राणी तरुण आहे. त्यामुळे राणी आणि राजा यांच्यातील कामतृप्तीतील उणिवांचे द्वंद्व या नाट्यकृतीमध्ये चित्रित झालेले आहे. राणीची व्यभिचारी प्रवृत्ती आणि राजाचे नपुंसकत्व हे कुलदीपकाच्या जन्माला कसे मारक ठरते हे 'बलि' या भाषांतरित मराठी नाट्यकृतीमधून कर्नाडांनी चित्रित केलेले आहे.

गिरीश कर्नाडांच्या 'बलि' या भाषांतरित नाट्यकृतीमध्ये जी पात्रे आलेली आहेत त्या पात्रांची स्वगतेही आत्मगत आणि आत्मविवेचना व्यक्त करणारी आहेत असे वाटते. कारण राणी म्हणते -

“ सूर्यप्रकाशात न्हालेलं एक

अन् काळोखात दडलेलं एक....

दोन मंडलांमध्ये....

दुभंगलेली ही पृथ्वी....

देवांचं वसतिस्थान

हा मानवी आत्माही

विभागलेला दोन विश्वांमध्ये ” २.

या नाटकाचा प्रारंभ राणीच्या स्वगताने केले आहे. या स्वगतामधून सूर्यप्रकाशाइतका शाश्वत असलेले अहिंसावादी सत्य काळोखामध्ये कसे दडले गेले आहे आणि दोन मंडलामध्ये दुभंगलेल्या पृथ्वीचं म्हणजे पृथ्वीतलावरच्या माणसाचे एक आत्मिक भावविश्व व्यक्त करत असताना कोवळ्या रुपाला पातं कसं लावले जाते, त्या सूक्ष्म जीवाचं एक दुःखलेपण, त्याचं भळभळतं रक्त स्पष्ट करीत असताना हिंसा आणि अहिंसा यातील मूलगामी तत्वप्रणालीचं विवेचन करत असताना , श्रद्धेचं आणि अधबद्धेचा विपर्यास हा भारतीय समाजव्यवस्थेमध्ये कसा निर्माण होत आहे याचं मूलगामी विवेचन लोककथात्मकतेने नाटककारांनी स्पष्ट केलेले आहे.

राजा, राणी, माहूत आणि राजमाता यांची जीवनदृष्टी स्पष्ट करीत असताना त्यांच्यातला मानसिक, भावनिक, बौद्धिक संघर्ष ही चित्रित केलेले आहेत, अहिंसावादी जीवनदृष्टी स्पष्ट करीत असताना नैतिक मूल्याचा, नैतिक संघर्षाचं सत्यनिष्ठेने नाटककारांनी चित्रण केलेले आहे. म्हणून हत्तीचा पालन करणारा माहूत देखील आपल्या कामभावना राणीसोबत तृप्त करून घेतो. हा सगळा स्वैराचार राजा उघड्या डोळ्यांनी पाहतो आणि तरीदेखील राणीवरती निःस्मिम प्रेम करतो. म्हणून 'बलि' या नाटकातला राजा हा क्षत्रिय धर्मातला असला तरी अहिंसेचा पूजक वाटतो. राणी आणि राजमाता यांच्यातील संवादामधून राजघराण्याशी एकनिष्ठपणे राहू पाहणारी, राज्यपरंपरेच्या पावित्र्याची जोपासना करू पाहणारी राजमाता या नाट्यकृतीमध्ये चित्रित केलेली आहे. माहूत आणि राणी यांच्या संवादामधून त्यांच्या कामतृप्तीच्या काम-भावना शरीरसुखामध्येच सुख मानणारी राणी आत्मिक द्वेषाने म्हणते, " मी एक ज्योत आहे. तळपणारी विशुद्ध भानावर आले त्यावेळी मी इथे होते, यांच्याशेजारी बसस. एवढेच नकळत घडून गेलं आणि जे घडल ते सुंदर होतं."३.

गिरीश कर्नाडांनी निर्भीड मनोवृत्तीच्या राणीची भाववस्था स्पष्ट केलेली आहे. राणी ही रसिक वृत्तीची आहे. रागदारीमध्ये बेधुंद होऊन कामवासनेतील तृप्ती बेधुंदपणे भोगलेली आहे आणि त्यामध्येच जीवनाची सुंदरता सामावलेली आहे. म्हणून घडलेल्या प्रसंगा विषयी खेद किंवा दुःख न बाळगता घडलेल्या अघटित अनुभवात आनंद मानलेला आहे. दुबळ्या मनोवृत्तीच्या

राजाची शोकात्मक अशी भाववस्था 'बलि' नाट्यकृतीमध्ये चित्रित झालेली आहे. भारतीय परंपरेमध्ये “ वैदिक संस्कृती महत्त्वाची आहे. त्या संस्कृतीमध्ये हिंसा आणि अहिंसा होती. त्याविषयी डॉ. मा. प. मंगुडकर म्हणतात की, वैदिक संस्कृतीने यज्ञसंस्थेचा पुरस्कार केला होता व यज्ञ केला तर मोक्षप्राप्ती होईल असे सांगितले होते. त्यामुळे यज्ञामध्ये मोठ्या प्रमाणावर पहुंचे बळी दिले जात असत. ब्रह्मातील पशुच्या बळीचे प्रमाण इतके मोठे होते की, कालिदासाने आपल्या मेघदूत या काव्यसंग्रहात म्हटल्याप्रमाणे पशुंच्या बळीमुळे नद्या देखील तात होत असत. अशा काळात जैन धमनि या यज्ञातील हिंसावादविरुद्ध आवाज उठविला आणि अहिंसा हाच श्रेष्ठ धर्म आहे असे सांगितले.” ४.

गिरीश कर्नाडांनी जैन धर्मीयांच्या अहिंसावादी तत्त्वज्ञान 'बलि' या भाषांतरित नाट्यकृतीमध्ये चित्रित केले आहे. कारण राणी ही जैनपंथीय असल्यामुळे पशू-पक्ष्यांचा बळी असो की कोंबड्याचा बळी असो एवढेच नाही कणकेच्या प्रतिक्रियेकडे राणी बळी देण्यास तयार होत नाही. राजमातेने आपल्या कुलदीपकाच्या जन्मोत्सवाच्या उत्तरदायित्वासाठी जो संघर्ष केला आहे त्यामध्ये राजा, राणी, राजमाता की हिंसात्मक कर्मठ परंपरेचा बळी कसा गेला याचे प्रत्ययकारी चित्रण लोककथात्मक मूल्यांच्या आधारे स्पष्ट केल्याचे दिसून येते.

उद्दिष्टे

'बलि' ह्या नाटकात, गिरीश कर्नाड यांनी स्त्रीच्या व्यक्तिमत्त्वावर विवेचन केला आहे, जेणेकरून त्यांनी समाजातील स्त्रियांच्या जीवनाच्या विविध पहाटेच्या विशिष्ट आवृत्तींचा त्यांच्या नाटकाच्या चरित्रात उल्लेख केला. या नाटकातील स्त्रीच्या भूमिकेला गोषवारा देण्याचा प्रयत्न करताना, कर्नाड यांनी त्यांच्या चित्रणात आणि कथांतरात स्त्रीच्या भावनांच्या विविध पायांचा मोडक घेतला. विडंबनात्मकपणे कुटुंबात लैंगिक अत्याचार करणे हा त्याचा उद्देश आहे. राणी तिची जैन तत्त्वे ओलांडते जी ती तिच्या पतीला शिकवते. राणी जैन धर्माची आहे आणि दया, प्रेम, दया आणि करुणा या तत्त्वांवर ठाम विश्वास ठेवते. तिच्या आयुष्यात जैन धर्म. तिने हिंदू धर्मातील राजासोबत आंतरधर्मीय विवाह केला आहे. येथे आपल्या समाजापासून वेगळे असलेल्या पुरुषाशी लग्न करणाऱ्या राणीचा धाडसी प्रयत्न आपल्याला स्वीकारावा लागेल. ती तिच्यावर प्रेम करते तिच्या हृदयाच्या तळापासून पती. अगदी तिने तिच्या पतीचे वर्णन राणी असे केले: अद्भुत व्यक्ती, प्रेमळ, सौम्य आणि विश्वासू, तो पुरुषांमध्ये सर्वोत्तम आहे. राणी तिचा धाडसी आणि प्रभावी स्वभाव सादर करते. हे लक्षात घेणे महत्त्वाचे आहे की तिच्याबद्दल सर्वात मनोरंजक तथ्य म्हणजे, कर्नाडच्या नाटकातील इतर स्त्री पात्रांप्रमाणे तिला तिच्या पतीच्या विश्वासघाताचा पश्चाताप होत नाही. त्याऐवजी, ती तिच्या विश्वासघाताला तिच्या आयुष्यातील अपघात म्हणून समर्थन देते. जेव्हा राजाने तिच्या विश्वासघाताबद्दल विचारले तेव्हा तिने उत्तर दिले: तितकेच महत्त्वाचे आहे.

बालिमधील स्त्री जाणिव

बलिदान देणारी स्त्री धीट, खंबीर आणि स्पष्टपणे स्वार्थी बनली आहे. येथील महिलेने आवाज दिला राणीच्या चारित्र्याने तिच्या हृदयाची आतील बाजू उघडी ठेवली आहे आणि त्याहून महत्त्वाचे म्हणजे तिच्या शरीराची तिच्या स्वतःच्या फायद्यासाठी लैंगिक समाधानाची इच्छा आणि मुले निर्माण करण्याच्या जाणीवपूर्वक प्रयत्नांप्रमाणे नाही समोर धाडसी स्त्रीची लैंगिक उग्रता आणि जिवंतपणा या नाटकात अतिशय प्रकर्षाने नमूद करण्यात आले आहे. असताना “फायर अँड रेन” मधील विशाखा आणि हयवदनातील पद्मिनी विवाहबाह्य नातेसंबंधात गुंततात, ते करत नाहीत त्यांच्या इच्छा उघडपणे व्यक्त करते आहे. अलौकिक

सहाय्याने, या दोन्ही स्त्रिया त्यांच्या इच्छा पूर्ण करण्यास सक्षम आहेत. देवांना पशुबळी देण्याची प्रथा निषेधार्ह आहे. हा विचार संघर्षातून मांडला आहे राणी मातेने प्रस्तुत केलेल्या ब्राह्मणी क्रम आणि अहिंसेचे जैन तत्व यांच्यात, राणी द्वारे प्रतिनिधित्व. कणकेपासून बनवलेल्या सूक्ष्म मूर्ती अर्पण करण्याची प्रथा सुरू आहे . ज्याला जिवंत प्राण्यांचा पर्याय म्हणून वागणूक दिली जात होती ते देखील अप्रिय आहे आणि ते सोडले पाहिजे. हे दर्शविते की वास्तविक हिंसेची जागा हेतूने हिंसेने घेतली आहे. नाटकात राणी आई पारंपरिक आणि ऑर्थोडॉक्स तिचा अंधश्रद्धा आणि विधींवर विश्वास आहे. ती तर्कहीन आहे आणि तिच्या अवास्तव इच्छांवर जोर देते कुटुंबातील इतर सदस्य. तिची सून, अमृतामती विवेक आणि तर्कशुद्ध आवाजाचे प्रतिनिधित्व करते राजाने एका जैनशी लग्न केले, राणी आईच्या इच्छेविरुद्ध, जी आपल्या सुनेचा तिरस्कार करते. काळाच्या विरोधात विरोधक आणि बंडखोर कौटुंबिक परंपरा. जैनशी लग्न केल्याबद्दल ती अनेकदा आपल्या मुलाला फटकारते. अमृतमतीला तिच्या गरोदरपणाच्या बातमीबद्दल तिच्या सासूबाईनी साजरे केले याचा तिटकारा आहे. देवाला पशु-पक्ष्यांचा बळी अर्पण करण्याच्या कल्पनेशी तिचा समेत होत नाही. ती निर्भोडपणे या कल्पनेचा प्रतिकार करते आणि ती असमंजसपणाची म्हणून शाप देते. ती आपल्या पती राजाला उपदेश करते. जैन धर्म हा एक भारतीय धर्म आहे जो सर्व सजीवांसाठी अहिंसेचा मार्ग निर्धारित करतो. त्याचे तत्वज्ञान आणि आत्म्याला दैवी चेतनेकडे नेण्यासाठी आत्म-प्रयत्नाच्या जाणिव महत्त्वाचे आहे.

पितृसत्ताक क्रमाने उपेक्षित गट :

प्रत्येक नवऱ्याच्या नशिबी, त्याची आई आणि पत्नी यांच्यात राजा स्वतःला दोलायमान दिसतो. खूप दिवसांनी जोरदार वादात, राणीने जिवंत कोंबड्याऐवजी पिठाच्या कोंबड्याचा बळी देण्याचा उपाय शोधला. परंतु त्या प्रस्तावालाही, राणीने प्राणघातक विरोध केला आणि त्यात भाग घेण्यास नकार दिला. त्याच्या राणीवरील प्रेमांमुळे, राजा जैन धर्माचा स्वीकार करतो आणि तो अहिंसेचा सिद्धांत आहे. राणी आईने त्याच्यावर धर्माचा विश्वासघात केल्याचा आरोप केला स्त्रीच्या प्रेमासाठी. पिठात बनवलेल्या कोंबड्याचा बळी देण्यास तिचा नकार तिच्या अहिंसेमुळे उद्भवला नाही इतकेच की ती माहूत सोबत कामकिडा हानिकारक किंवा पापी मानत नाही. तिच्यासाठी त्यागाची गोष्ट नाही इतकी; ती करेल तिच्या कृत्यासाठी कोणतेही संस्कार किंवा विधी नाकारले आहेत. ती निर्विकारपणे म्हणते, "मला माफ करा. हा संस्कार डागाळणार असेल तर क्षण बाहेर, तो खरा विश्वासघात असेल. मी दुसरे काहीही करेन." सी.एन. रामचंद्रन मुद्दा अधिक मांडतात त्यांच्या लेखात स्पष्टपणे म्हटले आहे की "नाटकातील पिठात-कोंबडा हे राणीच्या गडद तळमळाचे प्रतीक आहे आणि लैंगिक सुख. म्हणून, ती त्याला त्याचा बळी देण्यास मनाई करते."

गिरीश कर्नाड: नाटककार

रूपकांच्या शोधात," द जर्नल ऑफ इंडियन रायटिंग इन इंग्लिश. P.33). तिचा नवऱ्याशी वादही होतो हास्यास्पद कृती विरुद्ध; ते म्हणजे पिठाच्या कोंबड्याचा बळी देणे. देवाला राणीचा पशुबलिदान हा एक प्रकारचा क्रूर हिंसाचार आहे म्हणून राजासोबतची खालील चर्चा ती एक नवीन स्त्री असल्याचे सिद्ध करते. कर्नाड आपल्या स्त्रीला राजकीय चर्चेत सहभागी होण्यासाठी सादर करतात हे उघड आहे. काही गुणती एक नवीन स्त्री असल्याचे सिद्ध करते. ती त्याला राज्यातील सर्व प्रकारच्या रक्तपातास मनाई करते. तीही करत नाही. तिच्या सासूला राणीच्या गरोदरपणात तिचा आनंद साजरा करण्याची परवानगी द्या. अशा प्रकारे ती कुटुंबवर नियंत्रण ठेवण्याचा प्रयत्न करते . हे अगदी स्पष्ट आहे की सामाजिक स्थितीचा स्त्रीच्या

स्थितीवर फारसा परिणाम होत नाही. राणी आणि . शाही कुटुंब. नाटकाच्या शेवटी, तिच्या मृत्यूद्वारे विवाहबाह्य भोगाच्या अपराधाचे प्रायश्चित केले जाते. अशा प्रकारे, समाजातील स्त्री, मग ती उच्च असो वा नीच सामाजिक स्थिती, तिला नेहमीच तुच्छतेने पाहिले जाते . स्त्री आणि पुरुषाकडून वाईट वागणूक. राणी असो वा दासी, स्त्रिया नेहमीच सामाजिक दृष्टीने दुय्यम स्थान दिली गेले आहे हे वास्तव यातून स्पष्ट होते .

अपेक्षित परिणाम

'बलि' या नाटकातील स्त्रीचा चित्रण गिरीश कर्नाड यांच्या कलेमुळे अत्यंत संवेदनशील आणि वैचारिक भूमिकेतून वर्णन केले आहे . त्यांच्या नाटकातील स्त्रीचा वर्णन सामाजिक व सांस्कृतिक संदर्भातून विचारला गेला आहे, ज्यात त्यांनी स्त्रीच्या अनेक दृष्टिकोणांचा समावेश केला आणि त्यांच्या व्यक्तिमत्वातील समर्थनांचा मागावा केला आहे. या नाटकातील स्त्रीचे चरित्र अत्यंत प्रेरणादायी आणि गंभीर विचारांसह वैचारिक मंथन करते, जे समाजातील विविध समस्यांच्या वर्णनात वापरले जाते. गिरीश कर्नाड ने कहा कि मिथकों, लोकथाओं आणि इतिहासाची पुनर्व्याख्या की जावकता आणि वर्तमान के बीच अपरिहार्य संबंध जोडले जाऊ शकतात. कर्नाड के चुनिंदा नाटकातून स्पष्ट संकेत मिळतात कि पितृसत्ता, लैंगिक भेदभाव, धार्मिक पूर्वाग्रह, जाति का मुद्दा, राजकीय विरोधाभासी जोड-तोड़ जैसी शाश्वत प्रतिमा होती. दुखद जीवन मुख्य कारण आहे. कर्नाडची नाट्य लेखन कला मध्ये विविध आयाम आहेत. अस्तित्ववादी दर्शनाची स्पर्शाची साथ एक मानवतावादी, त्यांचा सामाजिक यथार्थवाद आहे. कर्नाड आपल्या सर्व नाटकांमध्ये प्रचुर गुंजाइश प्रदान करण्यासाठी देशी आणि पाश्चात्य मंच तंत्रज्ञानाचा तज्ञ वापरतात. इन नाटकांचे विश्लेषण पौराणिक कथा, लोककथा आणि इतिहासाचे प्रकाशचित्र यात मांडले आहे. कर्नाड ने वर्तमान मनाची व्याख्या करणे पुरेसे हद तक यश प्राप्त होते, आधुनिक नाटकांचा संदर्भ प्राचीन कालखंडात आहे. का ध्यान सहज आकर्षित करू शकतात. कर्नाड नाटकांमध्ये अनेक भारतीय विषय-वस्तु आणि स्थानिक भाषा शब्द आहेत. कर्नाड नाटकाचा अर्थ भरणे आणि हा प्रकार बहुभाषिक व्याख्यांसाठी प्रचुर गुंजाइश प्रदान करतो. कर्णाच्या नाटक मंचावर खूप चांगले प्रदर्शन होते आणि त्याचे दुखद स्वरूप कारण ग्रीक नाटकांचे अधिक जवळ होते. जरी नाटकांमध्ये एक सुरुवात, एक मध्य आणि एक अंत होता, नंतर आपल्या स्वरूपामध्ये बहुआयामी होते. मानवीय मूल्य आणि सामाजिक मूल्ये महत्त्व दिले जाते. भारत आणि परदेशात आपल्या नाटकांच्या लढाईत यशस्वी होतात, इंग्रजीत भारतीय लेखकांच्या आकाशात एक प्रमुख स्थान आहे. त्यांची प्रतिभा महान विचारांनी प्रेरित होऊन पात्रांची रचना करताना दिसून येते, जीवनाचे महान सत्य त्यांच्या नाट्यकृतीतून अभिव्यक्त झाल्याचे दिसून येते

मानतावादी जीवन दृष्टिकोन : गिरीश कर्नाड

कर्नाड समकालीन भारतीय नाटकाचे तीन महान लेखक एक मानतात, दुसरे दोन विजय तेंदुलकर आणि बादल सरकार. त्यांच्या महत्त्वपूर्ण नाटकांमध्ये ययाती, तुगलक, नाग-मंडल, दंड आणि हयवदन यांचा समावेश आहे. कर्नाडांच्या या नाटकातील स्त्रिया पितृसत्ताक व्यवस्थेतील दडपशाही आणि दडपशाहीची जाणीव करून देतात. हे देखील माहित आहे की ते याबद्दल फार काही करू शकत नाहीत. जेव्हा ते त्यांच्या परिभाषित मर्यादा ओलांडण्याचा प्रयत्न करतात, राणीप्रमाणे बालिमध्ये, ते आपत्तीला सामोरे जातात. त्या कोणत्या वर्गातून येतात याला महत्त्व नाही, सर्व सामाजिक स्तरातील स्त्रिया दिसतात कमी-

अधिक प्रमाणात त्रास सहन करणे. भारतीय समाजातील स्त्री, मग ती उच्च किंवा गरीब सामाजिक स्थितीची असो, तिला नेहमीच समाजाने तुच्छतेने पाहिले जाते एक स्त्री असण्याबद्दल आणि दबंग पितृसत्ता द्वारे वाईट वागणूक. राणी असो वा दासी, स्त्रिया नेहमीच असतात पितृसत्ताक क्रमाने उपेक्षित गट बनवण्याच्या पार्श्वभूमीवर पाठवले. वैवाहिक बंधनातून बाहेर पडणे किंवा त्यांचे हक्क मागणे, काहीही असो, परिणाम नेहमीच आपत्ती, मृत्यू महिला आरंभकर्त्याची. पितृसत्ताकतेच्या दडपशाहीतून सुटणे कठीण आहे, हे नाटककार व्यक्त करतात एक क्रांतिकारी विचारधारा त्यांच्या नाटकातून व्यक्त होतात . पुरुषप्रधान समाजरचनेत त्यांनी उंबरठा ओलांडण्याचा प्रयत्न केल्यामुळे त्यांचे दडपण अधिक आहे.

गेल्या दोन हजार पाचशे वर्षांपासून हे धर्मांध भारतात राहत आहेत. ते त्यांच्या लक्षात येत नाही त्यांनी आता ज्या धर्माचे रक्षण केले पाहिजे ते भारताचे संविधान आहे. प्राचीन संज्ञा, "धर्मो रक्षातिराशताह" म्हणजे "कायदा कायद्याचे रक्षण करतो त्याचे संरक्षण करतो." या धर्मांधांना आधुनिकतेची कल्पना नाहीजगाचा अर्थ असा आहे की, "जो संविधानाचे रक्षण करतो त्याला संविधान संरक्षण देते. ' धार्मिक आणि सामाजिक क्षेत्रात पितृसत्तेच्या व्यापक चौकटीत, मुख्य समस्या उद्भवल्या हे होते: महिलांवरील हिंसाचार आणि लैंगिकता आत्यचार . भारत, त्याच्या विविध धर्मांसह आणि संस्कृतींनी स्त्रीलिंगी भूमिका, विवाह आणि लैंगिकता यांची विविध प्रकारे व्याख्या केली आहे. आज जरी आधुनिकतावादी विचार भारतीय समाजात निर्माण होत असले तरी गिरीश कर्नाड यांनी आपले नाटक कृतीतून मानतावादी जीवन दृष्टिकोन अत्यंत प्रभावीपणे व्यक्त केल्याचे दिसून येते .

व्यापक दृष्टीकोन: गिरीश कर्नाड यांच्या निवडक नाटकांचा अभ्यास

कर्नाड हे समकालीन भारतीय नाटकातील तीन महान लेखकांपैकी एक मानले जातात, बाकीचे दोन विजय आहेत. तेंडुलकर आणि बादल सरकार. ययाती, तुघलक, नागा-मंडला, तले दांडा आणि त्यांच्या महत्त्वाच्या नाटकांमध्ये हयवदना. गिरीश कर्नाड दाखवतात की अपरिहार्य गोष्टी उघड करण्यासाठी मिथक, लोककथा आणि इतिहासाचा पुनर्व्याख्या कसा केला जाऊ शकतो. भूतकाळाचा वर्तमानाशी संबंध. कर्नाडांची निवडक नाटके यांसारख्या समस्यांचे स्पष्ट संकेत देतात पितृसत्ता, लिंगभेद, धार्मिक भेदभाव, जातीचा मुद्दा, राजकीय हेराफेरी जवळपास दिसत आहेत . शाश्वत धर्माचे उल्लंघन, अहंभाव, भीतीचा अभाव आणि देवावरील श्रद्धा ही त्यांच्या दुःखद जीवनाची प्रमुख कारणे आहेत. गिरीश कर्नाड कर्नाडांच्या नाट्यलेखनाला वेगवेगळे आयाम आहेत. अस्तित्वादाचा स्पर्श असलेला मानतावादी तत्त्वज्ञान, त्याच्याकडे सामाजिक वास्तववाद आहे. कर्नाड हे स्थानिक आणि पाश्चात्य रंगमंचाच्या तंत्राचा वापर करतात त्यांच्या सर्व नाटकांना भरपूर वाव दिला. पौराणिक कथा, लोककथा आणि इतिहासाच्या प्रकाशात या नाटकांचे विश्लेषण केले जाते. नाटकांचा संदर्भ असताना सध्याच्या आधुनिक मनाचा मतितार्थ लावण्यात कर्नाड यांची वैचारिक भूमिका ही अत्यंत महत्त्वाची आहे .

इंग्रजी भाषेवर प्रभुत्व असल्याने, तो आपल्या काव्यात्मकतेने सहजपणे प्रेक्षकांचे लक्ष वेधून घेतो गद्य कर्नाडांची नाटके असंख्य भारतीय थीम आणि स्थानिक शब्दांनी भरलेली आहेत. कर्नाडांची नाटके भारलेली आहेत अर्थासह आणि अशा प्रकारे बहुस्तरीय जीवनमूल्य व्यक्त करतात . कर्नाड यांची नाटके आहेत रंगमंचावर उत्कृष्ट अभिनयक्षमता आणि ते त्यांच्या दुःखद प्रवृत्तीसह ग्रीक नाटकांच्या जवळ आहेत. नायक अशा परिस्थितीत टाकले जातात की त्यांचे स्वतःचे दोष आणि मूर्खपणा केवळ नष्ट करण्यासाठीच उठतात. त्यांना शेवटी. सुरुवात, मध्य आणि शेवट असलेल्या नाटकांमध्ये रेखीव प्रगती असली तरी, ते त्यांच्या स्वरूपात बहुआयामी आहेत. मानवी मूल्ये आणि मानवी प्रतिष्ठेला महत्त्व दिले जाते. कर्नाड यांच्या नाटकातील

वैविध्य आणि वेगळेपण यामुळे समीक्षक व संशोधक व संशोधक मंडळीनी त्यांच्या नाट्यकृतीचे वेगवेगळे पैलू शोधण्याचा प्रयत्न केल्याचे दिसून येते .

निष्कर्ष

पुरुषाला आवाज, उपस्थिती आणि शक्ती असते, तर मादी शांत, अनुपस्थित आणि शक्तीहीन असते. काही प्रमाणात कर्नाड पितृसत्ताक समाजातील महिलांवर होणारा मोठा अन्याय कमी करण्यात यश मिळवून पाठपुरावा करून ताकद दिली खोलवर रुजलेल्या पुरुष वर्चस्व असलेल्या सामाजिक रचनेतील सामाजिक रूढी, संस्कार, विधी यांना विरोध करून त्यांचे अंतर्गत शब्द. सह ची स्थिती सुधारण्यासाठी अमर्त्य सेन यांनी त्यांच्या “सवो दशलक्ष स्त्रिया गायब आहेत” मध्ये दिलेल्या सूचना पुरुष प्रधान समाजातील महिला. तो म्हणतो की केवळ घराबाहेरील फायदेशीर रोजगारामुळेच वाढ होऊ शकते तिची स्थिती. कौटुंबिक घडामोडींमध्ये तिच्या सूचनांचे स्वागत केले जाते. ब्रेड-विनर भूमिकेचा एक भाग बनून, ती करू शकली पुरुष लिंग समानता आहे; हळूहळू समाज उच्च सन्मान आणि समानतेने स्त्रीकडे वळेल. सर्व पितृसत्ताक व्यवस्थेला अनुकूल असलेले सांस्कृतिक पूर्वाग्रह नाहीसे झाले पाहिजेत. या सर्वांमध्ये काही विधी सध्या अनाकलनीय आहेत हे देखील तितकेच महत्त्वाचे आहे प्रतिभा संपन्न नाटककार अभिनय कुशल अभिनेता चित्रपट दिग्दर्शक अभिजात भाषांतरकार अशा बहु आयामी व्यक्तिमत्व असलेल्या गिरीश कर्नाड यांनी भारतीय स्त्रियांचे सामाजिक व कौटुंबिक वास्तव नाट्यकृतीतून स्पष्ट केल्याचे दिसून येते.

संदर्भ

- १) अपर्णा लढेकर अभिव्यक्ती त्रेमाशी जुलै सप्टेंबर २००४ वर्ष नऊ नवे अंक ३७ वा पान २७
- २) बलि, मूळ लेखक गिरीश कर्नाड, भाषांतरकार सरोज देशपांडे, पॉप्युलर प्रकाशन, मुंबई, पृ.१.
- ३) ३) बलि, मूळ लेखक गिरीश कर्नाड, भाषांतरकार सरोज देशपांडे, पॉप्युलर प्रकाशन, मुंबई, पृ. ५२
- ४) ४) डॉक्टर म पा मडगूळकर जैन संस्कृती शोध आणि बोध जैन संस्कृती शोध आणि बोध सोळावे संमेलन विशेषांक संपादक हरून करमरकर वर्ष २००५ सोलापूर तरुण भारत पान नंबर १४